

باش تورکستان

تورکستانک ملی فوربولوشی اورجود کوره شیمی آبلق مجوعه
باش محوری: چوقای اوغلی مصطفی

1933نجی ییلاق ده قیلمه
مدان چیقا باشلانغان
آبریل (ایسان) 1933 | سانه 41

بوساندا:

- 1 - جیران
  - 2 - تورکستان « یاسناچلیق » حرکتی دورنمدن بر خاطره میرزا عزیز
  - 3 - غاسیرالی اسماعیل بیگ (« ترجمان » ک چیقیشقا 50 ییل تولووی مناسبتیه)
  - 4 - نورامس اوغلی آزموغان ناطلی
  - 5 - یورمغانی مستقیمسی (II)
  - 6 - تورکستانک مسجد وه مدرسه لاری حاللدان
  - 7 - یارالی آرسلان (شعر)
  - 8 - نورکیده
  - 9 - ساویت اتحادندا آتیلق
  - 10 - ساویت حکومتی وه اینکلتهره
  - 11 - فرانسوز مهندستهری روسیه دن کیری چاپیریلاندا لار
  - 12 - نیه داش مطبوعاندا
  - 13 - شیرلر
- باش مقاله
باش تورکستانلی
تیمور اوغلی
چوقای اوغلی مصطفی
(مشهد محریزدهن)
مدان

Yach Turkestan

Mars 1933

(Le jeune Turkestan)

No. 40

Revue mensuelle

Organe de défense nationale du Turkestan

Rédacteur en Chef: Moustapha Tchokai-Oghly

بولیمزغا توغرو کیلگهن بوتون بازولار اوچون مجوعه مزنگ یینلهری
آچقندر. باسماغان بازولار قایتارلماس.

آبونه شرطلهری:

ییللغی 4 دولار، آلتی آیلغی 2 1/4 دولار، اوج آیلغی 1 1/2 دولار

استانبولداغی تورکستان تورک که نجلهر برلگی

1933نجی ییل اوچون گوزهل بر تقویم

چیقارمئدر. تقویم تورکستان ملی بایراغی، ابن سینا وه نوایی رسم
له ریله ییزمگهن. اسغری فیانی 50 غرئشدر. بو تقویمک کیلیسی
برلک فائده سیغا صرف ایتمهجه گدهن حمیدلی دوست وه یوزنداشلا
دیمرنک آرتقجا قوشومجا لاری شکرانله قبول قیلینیر. آدرهس:

Türkistan Türk Gençler Birliği
Sultan Ahmet, Mehmet Paşa yokuşu No. 40
Istanbul — Turquie

مجوعه مزگه تییشلی هدر تورلو بوللانمالار اوچون آدرهس:

Moustapha Tchokai-Oghly

7, Square de la Fontaine

Nogent s. Marne (Seine)

France

لوندوندا تور كستان حقنله بر معروضه

لوندون «بين الملل مسئله» اينستيتوسي «لك تفرافله بولغان دعوت اوزدنه» «باش تور كستان» باش محررى وه تور كستان ملي بيلگي آوروا و كيلي چوقاي اوغلى مصطفى بك 23 نچي مارتدا لوندوندا «ادوب» او يرده 27 نچي مارتدا «بين الملل مسئله» اينستيتوسي «نه» «Royal Institute of International Affairs» «ساويت اتقاي» وه شرقى تور كستان «موضوعنده» 29 نچي مارتدا «اورتا آسيا جمعيتى» «Royal Central Asian Society» «تور كستاندا 15 يىل بولسه ويك ديكتاتوراسي يگوللهرى» حقتدا ايكي معروضه اوغور ديلار «تسب» و كيلينك لوندوندا اوغور ديني هر ايكي معروضه ده بويوك موفيت قازاندى. مصطفى بكك «تور كستاندا اون ييش يىل بولك ويك ديكتاتوراسي يگوللهرى» حقتدا نچي معروضه «اورتا آسيا جمعيتى» مجموعه سنده بايلىب چيچاقا قدر.

مصطفى بك تور كستان حقتدا نچي معروضه باشلامدان اول ايكي چارلق روسيه ينك مملكتهمزده بوروتكهن سياستى حقتدا قيسقا بر معلومات برب اوندى. ايكي روسيه ينك تور كستاندا «سپا» سي وه مدني خيرلى ايشلر «فيلعالمى حقتدا روسلار تامانيدان اينگيلز لهر آراسندا ناز قانلقان بالغان وه ياگلىش صورلارنى داغيتماق ايچين بونداي بر معلومات برب اونوشكه لزوم كورولوش. بر چارلق روسيه ينك تور كستاندا نيه فيلعالملى تور كستانلى اوغور چيلاريمزغا معلوم بولماقلا برابر يز «تسب» و كيلينك روسيه سياستى حقتدا نچي ياناتيك بر قسيمي «باش تور كستان» ملك كيلجهك ساتدا لوندون «اورتا آسيا جمعيتى» نده كى معروضه سنده سوبله نكهن شكند باساقا قدر.

باش تور كستان

تور كستانك ملي فورنولوشى اورجه كوره شوچى آيلن مجرعه
باش محررى: چوقاي اوغلى مصطفى

1929 نچي يىلك ده قار - ندان چيچا باشلان	آبريل (يسان) 1933	ساره 41
--	-------------------	---------

بحران

جهان بحرانى بارغان سارى نيره نله شه كده بد. اقتصادى بحران. مالي بحران. تورلو ملكلهرده تورلو نوسده يوز بيره باقان سياستى بحران. بين الملل مناسباندا نچي اعتماد بحرانى وه بولارنك بارچاسندان دا اوستدا - اخلاق بحرانى.

سياستى بحران آيتقا بويوك جهان اوروشندان ينگيلىب چيچقان ملكلهرده قاتىغ نوبولماقدا ايسه، اقتصادى وه مالي بحرانلارنى بوتون ملكلهر، ديره لك، عيني درجهده كيجيردبلر وه كيجير- مه كده لهر. بويوك جهان اوروشنده ينگيلىب چيچقان، دويانك ايگ كوچلو دوللهرى سانالغان اينگله نره ايله آمريكا جهان اقتصادى بحرانى بر نچى كه لده كيجيره باشلا ديلار، ديسه ك ياگلىشقان بولمايمز. اينگله نره آرتق كويك بوللاردان بهرى ايشير لكه ن قيند لماقدادور، او يرده كى ايشير لهر سانى ايكي ياريم ميلوندان توبه ن

نوشه‌ی نورادر. اوزمدهده بوتون دونيا تجارتيك اوجىدن ايكي
 (2) حصسى يوروتولوب كىلكەن اينگلىز ليراسينك قورسى بولغان
 ير يادىم يىل اينگىردى اوز نورمال قيمتلىك اوجىدن يرىنى يوقاندى.
 بويوك محاربهدهن سوڭ، ديهەرلك، بوتون دونياكه حكىمىنى يور
 كوزە باشلاخان اينگى مقتدر دولت ساتالغان شىمالى آمريقادا ايه
 ايشرلەر سانى اون ميلليوندان دا آرتماقتادىر. بىن المللى آقچا ساتالغان
 آمريقا دوللارى كىچىك، اونكه ن مارت آيتدا، ير نىچە كون
 يورسە (بىرۈ) لىرە قىد ايشلەمى قالدى. آمريقا دوللارلىك ير نىچە
 كون ايچىن هم بولسا قىمتىدىن نوشەسى، هم آمريقا قىزىغا
 همده آمريقا باققا سىستەمىگە بولغان ايشانچى آچاقسە سارسىدى.
 آلمانداغى بحران ناسيونال سوسىيالىست (ملى سوسىيالىست) اقلار
 يىتى باردى. آدولف هيتلەر باشدا اولماق اوزرە، ناسيونال سوسىي
 لىست قرقمىنىك حكومت باشىغا كىلىشى اوز اهمىتى جەتيدەن آلمان
 چىكەرەلەرنى دە آشوب كىتكەن ير حادىتەدر. آوروپادا آلمانلىك
 زولى او قادار مەھمەدكە، ير قانچا مشلەلەرنىك يىشلىش نوسى
 اونك تىشقى سياست باشىغا (استقامتە) باغلىدەر، دىسەك اولغاينوب
 سويلەكەن بولمايمز. وەرساى صلح مەھەدەسى وە اونك بەگىدەن
 نىكشېرىلمەسى مشلەسى شوچاقدا بوتون ئىلكىلەر سىلى دائىرەلەرنە
 ئك قىزغىن مذاكرەلەر موضوعى بولوب نورادر. وەرساى صلح مەھ
 دەسىك بەگىدەن نىكشېرىلىشنىك قانداى نىجەلەر بىرە آلاچاغىنى
 تصور ايتە يىلمەك ايچىن اوللا او صلح مەھەدەسىك اوروشدان سوڭمو
 آوروپا ايچىن نىمە دىسەك بولغانىنى يىلمەك لازمەدر. وەرساى صلح مەھ
 دەسى — اوروشدان سوڭمو آوروپا خرىطەسى دىيە كىدر. او،
 لەھستان، چەخوسلواواقيا، يوگوسلاويا، قىرماننىك پاراىلىشى
 وە رومانياك اولغا يىرىلىشدا اساس قىلىپ آلتان... ير بو يىردە يالغز
 بەگى مى دولتەلەرنىك پاراىلىشى بىلەن علاقەدار بولغان وە بەگىدەن
 نىكشېرىلىشنىك سادەجا ايسلەنمەسى دە بو منفەتدار باش دولتەلەرنىك

كوجلو قارىشلىقلارنى موجب بولادىغان اينك مەھ غىظەلارغاغە
 اشادت ايشە كەمەز.
 بىن المللى ماسانداغى بحرانك اينك كوزەكە كورونەرنك، نالى
 اولاراق ياپونيانك مىللەدر ئويوشمىدىن چىقماستىن آلكر. بو حادىتە.
 نىك يارچا عاقىبتلارنى ساناپ اونوش آتچا قىدەر. اوزىك ماجورپا
 مشلەتمە ئوقان سياستىگە قارشى مىللەدر ئويوشمەسنىك آلمان
 وشىتمىدىن ناراضى قالغان ياپونيا بو ئويوشمەدىن چىقماقلەكە قىلار
 دى. او، عىنى زىماندا ئويوشمەك اوزاق شرفداغى عمومى وضعىتى.
 دە، اوزىنىك او يىردەكى صلح ساقلاوجى رولىنى دا آكلاماقلەمىنى
 يىلەيرىپ اولدى.
 ياپونيانك مىللەدر ئويوشمىدىن چىقوندىن سوڭرا اوزاق
 شرفدا قانداى وضعىت توغولادى؟ بىر نىچىدەن — مىللەدر ئويوشمەسى
 نظامنامەسى بويونچا، ياپونيانك مىللەدر ئويوشمىدىن چىقونىنى اعلا
 نىدان اوج آى اونكەدەن سوڭ ختاي — اگر ياپونيا بلەن كىلىتە
 آلمانا — ياپونياغا قارشى اوروش اعلان قىلماق ختايە اينكە بولادز
 وە او زمان ئويوشمە اعضاسى دولتەدر ختايغا باردەم بىرەك منجى.
 ايتىدەدەلەر. ختاي ايله ياپونيا آراستدا كىلىشونك هىچ امكانى
 يوقدەر. فقط، ختاي ياپونياغا قارشى اوروش اعلان قىلورمى؟ بوگا
 كوجىلىكك شىمەسى بار. چونكە ختاي اوز باشىغا ياپونيا بلەن
 اوروش يىلەجەك ير حال وە قونىدە ايمەس، آوروپا ايله آمريقا ايه
 اولەردى كوجلو بحران ايچىمە بولغانلقلارندان ختايغا باردەم بىرە
 يىلەجەك ير وضعىتمە ايمەسلىدەر. آوروپانك اوزاق شرق مشلەتمە
 منفەتدار وە ختايغا باردەم بىرە يىلەجەك وضعىتمەكى دولتەلەرى بولغان
 اينكلىتەرە ايله فرانسە ايسە حقىقتە ياپونيانك قونلايشىنى يودە كەدەن
 ايسە يەلەر. چونكە ياپونيانك بو قونلايشى ختايك سائوتلاشترىلما.
 سىنا وە شىمالى آمريقالك بويوك مىجىط دەگىرى بولادىنى اوز
 هەكەمولىسى آستىغا آلوپىغا توسوق بولاددەر.

اوروش بولوب، بولماپاجاغندان قشع نظر، بوگون اوزاق شرفا نام مناسيله بر «بحرالمی وضعیت» یازماقداد. اوزاق شرق مندا لهريله اینگه یاقیندان علاقهدار بولغان اوج بویوک دولت — یاپونیا، روسیه وه شمالی آمریکا — منلهر ئویوشمه سندن ناشقاریدا توران لار. بو وضعیت ایچنده صلح مسئله سینک قولایلانچاقینی امیدایشن کوب قیندر.

بین الملل مناسیاندانی بحراتک یگیرنده بوگون بوتون خلک لرده حسن ایلیب تورغان اخلاق بحرائی تورادر. بویوک جهان اوروشی ایسکی غایه لارنی اولدوردی. اوروشدان سوگمو بوون (سل) بریه کیلک آقنارادر. اقتصادیات منلهر اورناسدانی چیکه رهلرینی یوق قیلماققا زینتار ایکن، کونندن کونگه اوسمه کده بولغان ملی توئیغو منلهرنک «حاکم» وه «محکوم» لهرکه بولونوری ایله اسلا باریشالمای تورادر. ایٹالیا فاشیزمی وه آلمانیا ناسیونال سوسیالیزمی آودوبا بویوک منلهرنده گئی، یالغز ایچکی مسئله لرنگ ایسهس، حتی نیشی، جهان مییاسدانی مسئله لرنکده حلینی ملی دیکتاتورادا آقناروجی اینگ شدنی، مفرط ملتچیلکک اینگ قوللو علامتلهریدر.

باشقا بر افراطنی ایسه بیر یوزدیک آئیدان بر قسمینی، 160 میلیون قوسيله برابر، ایگه للهب تورغان ساویت روسیه سی تشکیل ایتمه کدهدر. بو بیرده موهوم بین المللچیلک، جهان بروله تار اقلانی نامنه بوون ملی تورموش، بوتون ملی توئیغو اولدوروله کدهدر. عملده ایسه بونلار ساویت اقلانی ایچنده کی بوتون ملی اولکهلر نی بولنه دیک اقلانی منغشالاریبا وه اقلانچی روسیه نگ دولت منافعه بوون سوندورماقداد. یز قفقاس، اوغراینا، تورکستان، ایدیله اورال فریم وه ب. خلقلارینگ بالذات توغورودان توغرو معروض قالدیغنز وه بوتون دوینادانی ملی خصوصیتلارنی تورغو

تشیقا آلمان «روس نفلکسی» دوام ایتمکجه بیر یوزنده صلح یز لشمه یلدر وه یرلعت آلماید.

ساویت روسیه سندن کیلیب تورغان اخلاق دویشالمی قودنی (مقرودی) یاشادیغی مندیجه اخلاقی ساحلاملار حاسل بولالماید.

اخلاق بحرائینی یگمه سدن هیچ بر بحرائدان قور تولوش چاره سی یوقدر.

تورکستان «باشچیلق» حرکتی دورنده نر خاطره

(قور باشی محمد امین ییک فاندای قیلیب اولدورولکن)

باشقا مادانه: کلکمن وعلنداشلار یزداندر. امیرزا عزمی اولک ستار اسمی در. حقیقی اسمی باشقارملا معلوم. بو مقاله میرزا عزمی ییکک «باش نور» کستان «فاکولته رکن» اورون خاطرهلاریندان آیتن بر یازچدر. بو خاطرهلاردا آقیر حقیقلار کوب، لکن تورلو منلهردن اولارنی بیر یونوشیه باسالاری هم ناسالایزدان. بو منلهرنی میرزا عزمی ییکک توغاسرته اوزی هم آکلایدر دپ یلتمیز. میرزا عزمی ییکک یازیب یوزارغان شو یازینی «باش تورکستان» لک 40 چی ساندا یاسیلان «رسمچیلکچری بیرنهک فالیت بولینا نوشتهک دینه کبر» باشلیقی مقاله ایله سابلشیرب قاراساگرلار. او مقاله ده کورسه نیب اولدیگیز «ایچکی کمچیلکچر» نک تاقین باشقا بر رسکیس داها آقیرتراق کورورخلر. ایرکیش، محمد امین «خالواج»... بولار اولوب گیتکن کیشیلر. تورکستان باشچیلق حرکتی اولکن دورلری بو کیشیلرنک آتاریله سیتی باقاید. بولارنک شعلالاری اوله ریکه گنه محسوس بولاسدان «خلقیونک کوچیلکی بووندانی کمچیلکچرهدن تور بولغان خطالار ایدی. او خطالاری کورسه نهک، بارماقچه ییز ایرکیش، محمد امین خالواج وه باشقا او قورده کی قورایشلاری کمسینه کچی، اولارن «گناهکار» قیلیب کورسه نه کچی ایسه سیز (میرزا عزمی ییکک) هم بو فکرده ایسهس ایسه کیلیک یاز- یوزلارشدان کوروروب تورویدر. میرزا عزمی ییکک مقاله سینی باساقچه ییز اولکن دورده کی باش شعفا وه کمچیلکچرینیزی تاقین بر دفه کوز آلدیزدان کیچیریب او نه کچی بولامیز، کیچه کی شعفا وه کمچیلکچرنی کوز آلدیغزها کتیرمه ک. اولارنی بوایشنا، گپه من نکر اولماسلیقتا توغرو بول آچایر.

بولشه ویکلر تورکستانی اشیلا ایتدیگهلری زمان دوینادا بار وحشیانه ظلملارنی قیلماقدان تارتیمه دیلار. نور کیده یونانلارنک

قىلغان ظىلملارى بو خىيىنلارنىڭ قىلغان ظىلملارىغا قاراغاندا جاھان
لوت قالىدى. بو يولكە ويىكلەرنىڭ وحىشلىقلارىغا جىدا يالماي، تىرىش
خلىق ھەر طرفدان قوزغالوب يولكە ويىكلەرگە تىشان قىلىدى. بىر
پىرە اسباب (قورال) خىرىنى ئايسا يازوب باسوب آتوب بو قوزغىلاش
واسطەسىلە بو اسبابت ايلدىرىكە توشكەن قوزغىلاشقا اوروش آچىدى.
بوتون شەر ۋە قىشلاقلار يولكە ويىكلەر تامايدان تالان ۋە تازى
آستىدا قالىدى. خلىقك باشقا اولدورول، قىرىل، آتيل بالا لارنى
ايدى، خلىقنىڭ بو ظىلملاردان باش كوتەرە آلماي كورگەن
كورلەرىنى ايتلەر كورمەدى، رب السموات والارض دان باشقا دار
ياي لارىغا يەتكەن كىشى ئايلماس ايدى.

ايىك اول ايرگەش قورباشى، محمد امين بك، خال خواجە،
محكم حاجى، بولار آرقاسىندان شىر محمد قورباشى، فرىق قور
باشى، آمان بېلوان، رحمان قولى بېلوان (عشاۋەلىك)، اسلام قور
باشى، ايش محمد قورباشى، آخوندجان قورباشىلار باش كور
دېلەر. بوتون فرغانە اولكەسى يازىزان محازەسى مېدانغا ئەيلەندى.
ايىك اول ايرگەش قورباشى باش كوتەزوب اوزىنى
فرغانە خان اعلاق قىلدى، اوزىنى «اميرالمسلمين» دېي آتادى.
شوكولەردە مەن سۈفى قىشلاقدا ايدم. محمد امين بك، محكم
حاجى، خال خواجە لار باشقا بىر توب بولوب آغز حسايىغا قاراغاندا
700 چە يىكىت قىلىشىپ اوچە ولەرى اوز يىكىتلەرى بلەن قارا سوغا
نوبانوب ايدېلەر، مەن اوشل كۈن بوزددا (اوت آراستدا) ماندا
تەز يوروب بولماغانى اچچىن يىدە لاپ خوقندغە كىلدم.

خوقندغە يازوب بالاچاقالارنى كورگەندەن كىين، اوزىكە
اميرالمسلمين لقبىنى بىرگەن ايرگەش قورباشىنى كورمەك، خاليدان
خىردار بولماق اچچىن اوچ-تورت كىشى بلەن آزايا كىرە قىلىپ
نوغرو بەگى قورغان آنلق قىشلاققا جىققى. اولدان نوغرو اير
گەش قورباشى اولئورغان خان آباد قىشلاقتا يازوب اوزىرنىڭ

كىيىكە تەزەن خىر بىر بىر كىشى كىرگىزىپ ايدىك. كوروشكەن
قول قىلىپ اوز ياليدان بىر بىر بىرگە كىوب واشوچىلىك (1)
قىاب مىخىدەن حجرە نىسەن قىلدى. اودا توروب ھەر كۈنى ايرتە
بلان عىكرلەر بىر بىرندە سالماققا خاسر بولوب، جاي اچچىن
مىسجىت بولور ايدىك. آتچامونچە مىسجىت قىلمايدىغان كىيى كىتاب
اوقوب بىرىشكە بويوردى. كىتاب ھەم اوقوب بىر بىر اولئوروب اور
ئادا اوز طرفىدان قوشوب، كىتاب اوقوغاندان بولوب بىشى لازم
بولغان مىسجىتلارنى قىلىپ اوتىم. اور كوزلەردىن باشلاپ اوقوب
يىلان ھەم آلدى. سوگرا، ايرتەگە خىرت شاھ (خوقندا مشهور
بىر مراد) كە يازوب اون بىر قۈى سۈيۈپ غىقىقە تۈيى قىلماقچى مەز،
شۇندا بىرلەر بىرلەر بىر بىر يازوب عىكرلەرگە غىظ ايتىپ بىرىكە دىپ
حكىم قىلدى. مەن ھەم قىول قىلىپ بىرگە يازوب، ئەينىكە بىدىك بىر
يازىم ساعىجا دوام ايتىپ، اول وعظىيە: بىلە يولكە ويىكلەرگە مۇقابىلە
قىلىپ محازە آجماق بىر تور كىستانلارغا ايىك بىرچى وطقە ايىكەن.
ئىككىنسى، ھەم بو نوغرودا جاني يارىچا اورونماق ھەر بىر مىسلمانىڭ
مقدس وظيفەسى ايىكە ئىككىنسى بىلدىرۈپ ھەلەردىن رحمت دىكەن
سۆزلەرىنى ايتىدىك.

بو آزادا او محمد امين بك، خال خواجە، محكم حاجىلار بىرلە
اورنالاردا اتفاقسىزلىق بار ايىكە ئىككىدەن بىر آز سوز اچوب محمد امين
يىكدەن شكابت قىلىپ ايدى. مەن شكابتك خىسر ايىكە ئىككىنسى، بىلكە
ھەلەردىك بىر بولماقلارى لازم ايىكە ئىككىنسى بىر بىر يان قىلىپ،
«ئىككىنسى قەدىردە اويلاغان ايتلەر بىرگە وجودكە چىقىش اورىندا
بىر بىرلەر بىرلە اوروشوب، قىلغان مىختلەر بىرگە بىكار بولوب،
نوبالغان مىلىق ۋە اوق-دارولار بىرگە دوشمانلارغا سىرف بولماق اوز
اورنالار بىرگە سىرف بولوب، اوزىمگە مىجرە بولورسىز، وطنى
دوشماندان قوغارماق اچچىن ھەم بىر ۋە بىر آغز بولوب بىر يافادان
باش چىقارماق كىرەك، دىيىكە ئىككىنسى «انشاء الله اورتا مۇدا اتفاق بولوب

قالور، بربریز برله اوروشناسم، ديب جواب يردى. لاکن مکه
 سر شونده تورولک ملالاردان بر دست تيارلاب شولارغا
 باش قليب قويای، فیدی. مەن قبول قیلساندا برآز اولان تورمام
 براق (بردن)، «شونجه سوزنى بیلگەن کیشی تگ الەتە تورموشی
 (جدیدجی) بولوشی کیرەك، دیکەن آواز ایشیتیب قالدیم. بوسول
 ایستیکەندەن کیین، ایرکەشك آلدندا تورماقنى مناسب کورموشی،
 «بر اویگە باروب اوینى تینچیتیب قایتوب کیلمەن» ديب جواب آلون
 بدر کیتدە. آخر اورنالارندا اتفاق حاصل بولای محمد امین یك
 شیر محمد یك بر طرف، ایرکەش بر طرف بولوشوب، رحب کورد
 نام جايدا اوروشیلار، آرقالاریدا بولشە ویکلەر جیقیب محمد امین
 یك برله شیر محمد یكکە فارشی توب قوبغانی تورديلار. چونکە
 ایرکەش اوزی بولاردان قاجوب ایسره یولی برله مەججافا قازان
 بدر کیتدی. ديبەك، بولارنك اورنالارندا سلج قیلساقا الله خال
 خواجه برله محمد امین یك راضی بولماغان بولسالار کیرەك
 بولارنك اورنالارندا اختلاف بولماقنك باغنى نېمە دور، محمد
 امین یكینی حال خواجه نېمە کە اولدوردی؟
 اوزوم بیلگەن وە حقیقت ديب فهملەگەن نەرسەلەرمنى برآز یان
 قیلاي.

خال خواجه «اوش» یك بولوب اوزینك اخلاقی جەنن
 بوذوق بولغانی سیدەن اولومگە محکوم قیلغان ایدی. 1918 جی
 یلدا اوش تورماسیدان تورما باشقلاقی اولدوروب، قوللاریدا
 قوراللارینی نارنوب آلوب تورمادا مجوس آداملارغا تقسیم قیلیب
 یریب، تورما ایچیدەن ناشقاریدان پایلاب تورغان ساقچیلار بر
 آیشیب اوزی اوچون بول آجیب، تورمادان قاجوب جیقیب، مەن
 (مەنەك؟) تگ کون پوروشیدە واقع امام آنا نام ناغ ایچیدە کي
 قدرتی کریبوست (قلعە قدرتندە) بولغان جايدا توبلاندی. روسلار
 اوزلەرنی جاغلاب توروب تورن طرفدان هجوم قیلمازلاریدا او

یردەن قاجوب توغزو ایرکەشك آلدیدا باروب قوشولادی. ایر
 گەش برآز یرکە قول یرکەن بولوب زما، شراختورلقدان برهیز
 قیلور ایدی. خال خواجه اوزی برآز بیلك، خانون باز، شراب حور
 ولوب حرام ایشلەرگە کورەك آرا لاشور ایدی. ایرکەشك آلدیدا
 هم اوشل ایلگەریکیدەك فساد ایشلەری دوام اینە یرگەنی وە
 آغزاکی ایشکەنگە قولاق سالایر مەگەنی ایچین (بو خیل آداملارنك
 ملی محاهدلەر ایچیدە کوب بولوی خلق آلدندا بولارنك اعتبارینی
 کینکیریب یامان کوز برله قاراماققا سبب بولوب بو محاهدلەرنی،
 ملت آلدیدا اعتباردان توشوردی) قوراللارینی آلوب اوزینی
 بند قیلساقا قصد قیلمایدا خیردار بولوب قاجیب «زادیا مەتە بارغا.
 بدا اول طرفدان محمد امین یك قیلیب قالغان؛ ایرکەشنى بامالاب
 محمد امین یك برله محکم حاجینى قایتاروب اوچا اولاری بر بولوب
 ایرکەشەن باشقا ایش توتوب کیتیب، اورنالاریداغی عداوت بارا.
 بارا زوراییب کیتدی. محمد امین یك، شیر محمد یك فرقی قورباشی
 لار هیئتە بولشە ویکلەرگە فارشی اوروشوب بورکەلەریدە ایر
 گەش قورباشی آدام برله خان آباد، حضرت شاه طرفلاریدا امیر
 المسلمین بولوب اوزینی باقوب پانماقدا ایدی. شونک ایچین اوکا
 قاراشلق کوب قورایشیلار محمد امین یك طرفغا اونوب کیتدیلەر؛
 اونکچون او بارغان ساری قونی آزیب اوزینی اوزی ایلاب
 آلانلای قالدی. شونداغ بولسا هم اینکە اول بولشە ویکلەرگە مقابل
 کورکەك یریب اوروشقان کیشی بولغانی اوچون برآز حرمت
 قیلور ایدیلەر.

محمد امین یكینی حانی خال خواجه نېمە ایچین اولدوردی؟
 بو خال خواجه بارغان یریندە خانون آلا یرگەنی، آداملاری
 باسقینچلق قیلیب یورتنی تینچسز قیلا یرگەنی اوچون محمد امین یك
 خنە بولوب قوزال وە اسبابلارینی آلوب اوزینی تورن آیدیندی قیلیب
 قیلیب آلوب یوروب سوگرادان توبه قیلدی یریب بەنە قوراللارینی قایتا

درب یرګه ن ایدی. یو نوغرودان خال خواجه ایچیده کین مایه
 یورګه ن ایدی. سوګرا محمد امین یکه برله شیر محمد یکه
 محاربه لاری جوده زورایب کیتدی. یو اوروشاردا قورالار
 بولسا بعضی وقتلاردا آرا لاشیب قالغان کولموم هم بولغان
 یلګه ن محترمی خیر خواهک طریقده قلب مکتولمور کومند
 نورغالمیز آز بولمادی. شونداغ بولوب نورغان وقتدا اولغان
 حکومت ایچیده یورګه ن ملتجی باشلایمزلک محضی تکلیف
 یوونجا حکومت برله باراشیب نوروب ایش یوزونه کین
 مناسب کوروب بولک ویک حکومتی برله بر قانچا ماده دان عادت
 شرطلارله محمد امین یکه پاراشدی.

او کولمورده من خوفنده ایدم. ملی استقلالچیلار برله خوف
 دغی نثار بریماداسی باشلویله نایشیب بیچه کره باردی. کلبیل
 قلب ایدیک. اوزومر خوفنده اصلاح طریقهنده به کین
 بر مدرسه آجیب ایدیک. مذکور کیتی کیلیب اشترک ایب ایدی.
 اولارنک مقصد لاری: هر طریقده بولسون نورکستان خلقی آز
 سدا قورال اسباب نارقاتاق ایدی. شونک ایچین محمد امین یکه
 پاراشماقی تکلیف قیلغان ایدیلمور. حقیقتدان جبردار بولغان محمد
 امین یکه قبول قلب پاراشقان ایدی. محمد امین یکه شیر محمد
 یکی هم پاراشترماق وظیفه سینی یو کله ګه ن ایدیلمور. اول هم
 شیر محمد یکه، اوزیک نوغروملی جهندن، اعتماد قیلمايدان
 مهم سوزمده ن چقماس دپ اوز ذمه سبکه آلا دوردا پاراشقان
 کین نورادورغان حایي حاضرغی آتی فرغانه بولغان پاکسی
 مرغبانغا کیلیب، او یرده ن شیر محمد یکه آلدیغا چقماس
 حرکت قلب جوايدر. بول طرفدان روسلار محمد امین یکه
 پاراشماسیغا ایچی پوشوب تیرلیک برله محمد امین یکه اولدوروب
 یواریشغا بول آقاروب قالادارلار. طبیعی، بول هم ناپادارلار اول

بول شوندا بر افغانستان کیتینی ساتوب آلوب، تیرلیک برله شیر
 محمد یکه باروب افغانستان امیری تیلیدن خیر بشکزیب، محمد
 امین یکه سینی یولشه ویکلور ګه توتوب یرمه کچی بولوب کیتدی.
 یولشه ویکلور برله یاراشترامان دپ آلداب توتوب تیریب، اوزی
 خاطر جسملکده ایش قیلوب. الله محمد امین یکه سوزیکه گیرمه ی،
 بلکه اولک اوز سزاسینی یرمه ک لازمدره دپ ایکیل دپ یوبو.
 راندر. شونداغ هم بولادد. اول وقت محمد امین یکه اختیارینی
 اوزیکه آلوب قالماق اوچون خال خواجه تریشارد. حقیقتده بر
 نسیسه ایکه نلکده ن خیر سز شیر محمد یکه یو سوزیکه ایشیب
 خال خواجه نی یو نوغرودا صاحب اختیار قلب قوبادوردا خال
 خواجه حریف، محمد امین یکه چیققالدا (بالغوز اوزی بارغان
 ایدی) واقا ایب اولدوروب قوبادور.

بولشه ویکلور غادتا بو ملی استقلالچی مجاهدلرنک اوز اولد
 زیدا عداوت اوروغی ساحماق اوچون کوب اوروندیلمور. آخردا
 موفق هم بولدیلمور. دیسه ک، اورنادا کولمورده ن چقب قالوب
 اوزلریک شریه یرګه ن موفقترلق برنک بلدیکیمرجه شولاردان
 شارندر.

محمد امین یکه نی اولدورمه ک خصوصنداعی سوزنک اصلینی
 اوزوم خان آباددا (آفغانستانداعی خان آباد) شیر محمد یکه
 بولمویچیسې مهاجرله وکیلی یعقوب خان آلدیدا اوشل آفغانستان
 لئک آغزیدان بر آذ تعیر بلن ایشتم.

مکه مکرمه، شوال ۱۰۱۰ ۱۳۰۱.
 (۱۱ فورال ۱۹۳۳)

باشقارمادان نورکستانی قارداشلاروتزله نورکستان استقلالی
 دوستلارنک نورکستانک برکته ملی لشرانی
 بولغان «بانی نورکستان» آغا آونه بازلیب مفکوره مرنگ فارایشیغا وه
 ملی لشرانیمرنگ کوجه یوونک باردام ایتولمورین اوتولمور.

غاسپرالی اسماعیل بيك

(«مەزھان» غازیاسیك جیقیغا 50 ییل تولووی مناسیته)

اسماعیل بيك ...

بو اسنی ایلك دهه اولاداق ایشته رگەن ایندی که مک
باشقا آباق باسقان بدی باشلق کیچیک گنه بر بالا ایدم. بوئون کون
بالا جاقالاری اوچون قاپیرغان آنام کیچ یورغون بر حالدا اویسر.
که قایقدا مەنی تیزسینک بر نامایغا اوتقوزوب بوزومکه قازان
«اوغلوم آرقی گەتە که بالا بولوب قالدک. سەنی مکتبگه آباروب
قویای...» دیردی. مەن ایسەم او زمان آجغانه آرقی بولغان گەدەمگه
قازاغدا آغیرراق کوردیگەن باشینی لیقلایب «یوق آنا، مەن
مکتبگه بارمايمەن. داملا اوراند...» دیب مکتبگه بارووان نازیتار
ایدم. آنام مەنی اوئەتیشکە اورونوب، «اوغلوم سەنی قازا بوند.
کی مکتبگه ایسەس، شیخاوند طهورده کی منور قاری تک بەگنی
اسماعیل بيك مکتبی گه قویامەن. او مکتبده بالالارنی کەتەر
لەمسلەر...» دیردی.

بر نیچە آی اونگەج... آغام مەنی شیخاوند طهورده کی شو
مکتبگه کتیریب قويدی. بر نیچە کون کیچدی... باش بالالارنی
که گەتە کلمەیدرگەن بو مکتبک «اسماعیل بيك مکتبی» ایسەس،
«نمونە مکتبی» ایگەنلگینی بلیب حیران بولوب قالغان ایدم. آنامی
یا گلشقان ایدی؟ یا خود مدیریمز منور قاری تک شیخاوند طهورده
«اسماعیل بيك مکتبی» دیکەن باشقا بر مکتبده بارمی ایدی؟
یا خود آغام مەنی منور قاری تک «اسماعیل بيك» دیکەن مکتبگه
آلیب بارو اورنیغا یا گلشیب، اونگ «نمونە» دیکەن مکتبگە
کتیریب قویغان ایدی؟ مەنە اوژ اوزومگه بیرگەن بو سوراقلارم
باشینی کوب گە آغزیتار ایدی.

مەللملریمز چیندەن دە یاخشى وە یومشاق سوزلو، گولەریوزلو

مکتبلەر ایدیلەر. بونلارنگە هیچ بری مەنم آتالارم وە مەللم
باشلیراق قازینداشلارم اوقیدرغان قازا تون مکتبده کی بوغان
ناپاقلی داملاغا اوختاماسلار ایدی. بوئون مکتبلەر مەللملریمزنی
کوب سیور ایدک. مەللملریمزده یاقیلى قلیق وە تاللی سوزلەرله
بزنک بارجامزنی اوزلەرگه ایستدیریب آلغانلار ایدی. یالغزە
یوقاری سنفلەردە قرآن وە نجوید قواعدی ددسی یروجی اید
السیح قاری تک اونکور قازاشلاری بارجامزنی قورقوناردی.

بر کون بوردەن سولک شاکردلەرله برارز مکتب حولیسیدەن
چتیپ کیتە یاتقان بر باش مەللمیز که تامان یوروب بازارگەن او
مەنی کور کهج نوخادی وە یانغا یاقینلاشاندا باشینی نا قیغ بو.
یومغاچا ایکیب، ساغ قولاغینی آغزیمغا قازا کیرمەدی. سیکین
که: — اقدام بزنک مکتب «نمونە مکتبی» نوسر و مو!

— نوسر و. بونی بو کونگە چە یلمەسینک؟

— یلەردەم... فقط بزنک باش مەللمیز منور قاری تک
«اسماعیل بيك» دیکەن مکتبی قاید؟

مکتب حولیسیدەن نا شیخاوند طهور مسجدیک زینەنە قازار
سولەشیب کیلدک. بز بو زینە قارشینداغی زاموای توختایدرغان
بر که کیلگونچە باش مەلم نورکستان بالالارینا نیز بازو وە نیز اوفو.
نی اورگە نەدرگەن یەگنی مکتبلەر آجماق فکرینی تاراتقان ذاتک
اسماعیل بيك نامندا اولوغ بر مەلم بولغانلغینی آکلانیش وە غازینا او.
قیدرغان کیشیلەر بزنک مکتبگه اوختاش یەگنی مکتبلەرگه کونچە
«اسماعیل بيك مکتبی» دیب تەپتەدرغانلارینی سولەمەدی. مەن
مەللمسنگ سوزلەرینی نیگلەب، آنامک یا گلشماغانلغی قناغیبا کیلگە.
بەن سولک سولیب، مەللمینی سلاملاغاندان کین آیریلیم. بوندان
سوکرا مەن هەم آنامغا اوختاب بزنک «نمونە مکتبی» نی کوینیچە
«اسماعیل بيك مکتبی» دیب آناپ یوردەم.

1914 چي يىلك باز موسى . مكىمىزك تورتىچى مىنىم
 اوقۇردىم . اون ياشىدايم . سەئىر آينىك اسبق كۈنلەردىن بىرى
 شەكۈنى ايدى . قارىداشلار يىمىرىك باغدىن كىچىرەك قايتقاندا
 مكىمگە وقتىدە بارالمىدىغانمىنى اويلاپ او كىچىرەك سىزمە كەلدىم .
 تاشكەنك تىكىسى بولغان كۈچلەردە بو كۈرە بو كۈرە كىشىرگەن
 بولدا او زىمىنى مىنىم مېرىمىز اوتكۈر باقىشلى عبدالسەيىق قارىلىك
 باقىرىشلارنى اويلاپ بو كىمىنى قورقۇ باسشىدى . نىھىت تىرەپ .
 يىتىپ مكىمىزك حولىمىگە تىشكەنمىدە قىزىق بىر مىنۇرە قارىشىدا
 قالمىشەم . بونون اوقۇچىلار مكىمىزك حولىمىدە كىمىنى آغاچلارنى
 دە سورىلەرى آشىغا بايلىمىشلاردى . مەلىمىلەردە حولىمىك بىر جىتىمە
 دائىرە خالدا تورۇب سۈيەشمە كىدە ايدىلەر . «نەمە كەپ ؟» سۈيىمىگە
 سىنداشلار بىدىن بىرى «بىر مەلىم اولگە مىنى . اون كىچۈن دەرسكە
 باشلامىدلار . دىدى . كۈزلەردە مىنە مەلىمىلەردىمىز ئويلاغان ناماغا
 تىكلىدى . اونلار آراسىدا مىنۇر قارىلىنى كۈرۈمە كەچ تىمە قىلىشىنى
 بىلمەدى بو زار بوپ قالمىشەم . شو آخىر دىققەتنى باشكارگەن تاشقارىدىن
 مىنۇر قارى كىرىپ كىلدى . بىر آرز اوزىمگە كىلدىم . دىمەك اولگەن باشقا
 بىر مەلىم ايدى .

مىدىمىز مىنۇر قارى مەلىمىلەر بىلەن كۈرۈشۈپ ، اونلارلە قىسقا
 غە سۈيەشمەندەن سوڭ طلبەلەرگە قازاپ : سىبو كىلى تىزىر باش
 مكىمىلەر ! كىچىككى جىمە كۈنى بايرامگىزنى سىزلەر ھەر تاماندا
 اويناپ ، كۈلۈپ اوقۇتۇرگەن بىر ماتىم اېچىدە كىچىرىك . كىچىرە
 سىزگە اوخشاش مىلمان بالالارغا تىزگە يازۇنى . تىزگە اوقۇنى
 اورگەتەرگەن يەككى مكىمىلەردىك بىرۈغرا مىلمان باسماق . بولاردى
 اوز غازىناسى آرقالى بارجا مىلمان اولگەلەر بىكە . تارقاقوب ، مىننىك
 اويغۇنۇوى دە يارۇغلىققا چىقۇوى بولولدا كەتە خىدىمىلەر قىلىپ
 كىلگەن اولۇغ مەلىم ، بو بۈك مىحرر اسماعىل بىلكىك اولگەنلەككى

خىرىسى اېشىتىدەك (*) ... بو ماتىمى آرنىق سىزلەر بىلەن بىرگە دۈا
 اېتەپ اوزۇم ...
 او كۈن دىنسى اوزىغا مىنۇر قارىلىك ماتىم مەنسىتەلە سۈيەلمەككى
 سۈزلەردىن تىكلىمە اۈسۈرگە قايتارگەن خەندەدە كىمى دىرۈسكۈنۈ .
 زەمىن ، آتالمان مكىب يايغا بارغاندا بو مكىمدە اوقۇدىغان بالالارلىك

غاسپارالى اسماعىل بىك (1831-1914)

بو كىمەك ناۋوشلە روسچە بىر نەرسە اوقۇغانلارنى اېشىتىپ ، بو
 «پەككى» مكىمىك «خەندە» مكىمى بولغانا مەنىنى دا ئەنە اوزمان سىز مىنىم
 بىرلىك مىنۇر قارى قاراماندىغى «نەمۈنە مكىمى» اېلە شوڭكە

(*) اسماعىل بىك 1914 چي يىلك 11 چي سەئىردە اولمشىر .

اوخشاش «جدید مکتبلری» اسماعیل بیکک دولتا کوزلرین
 بوماسینی ایکی کون ماتم ایتمشلردی. معلملر، یاش فکری طلق
 لر و «جدید مکتبلری» نك بوقاری سفق طلبهلری ایله آید
 غه زمان کولسلرندله ماتم بیلگیلری ناقیب یوردیلار. تورکستان
 سببا سید مطبوعات حقنده یازدیغی بر اثرندله تورکستان روسلار
 یولدا کوب نیریتقان میسونلر آستر و نوموفک تورکستان جدید
 چیلرینک کوزلرینی آچقان «ترجمان» و «حیات» (باکوه آنا
 اوغلو احمد بیک و علی بیک حسین زادهلر طرفدان چقاریلمشد)
 غازتالاریغا قارشی قاندای هجوم ایتمکله ندهن بحث ایتمکدن تور
 کستان جدید چیلرینک «ترجمان» نی کوب سبویب اوقوغا ملقا لاری
 و محرری اسماعیل بیک که گه گه مکتبلری بار ایتمکله نکیغنی حری
 اسماعیل بیک اولگنده جدید چیلرندله بر مونچه سینک 30 کولکه
 اوز کور کله رینی ماتم بیلگیلری بله ن بیروب بورکه نله رینی ده یاز
 مشد. («اوزبیک واقفلی مطبوعاتی تاریخیکه مائریالار» تاشکند،
 1927 س. 14)

مرحوم اسماعیل بیکک فکرلرینی تارقاقوجی «ترجمان» نك
 تورکستان آقازو و یاروغلانو یولوندا قاندای بویوک خدمت
 قیلغانلی حقنده عمومی بر قناعت حاصل ایتمک اوچون تورکستان
 جدید چیلرینک باشلوقی و بویوک جماعت خادمی ساییلی منور
 قاری نی نیگلمه ک کیره ک یوندان اون بر ییل ایلمگه ری منور قاری
 طرفدان «اقلایغاچا تورکستان مکتبلری» باشلی ایله یازیلغان بو
 یازینک مفهومی «ترجمان» نك تورکستانک اوقیایش حرکتده و
 یه کی اصولده مکتبلر که ایتمک بولوشندا قاندای مهم رول اویناغایی
 کورسه ندر که ییدن بو مهم و یقنه نوپه نده اوزیچه باسبلماقاندر:

«1900 یللاردا تورکستاندا اصول جدید مکتبلریندن هیچ
 بر خیر و اثر یوق ایدی. ابتدائی مکتبلری ایسکی مکتبلر، اورا

و عالی مکتبلری ایسه مدرسه لهر ایدی. خارجقا چقیب اوقوجیلار
 اوچون بوخارای شریفه ندهن یاخشی اورون بوق، عربچه ایله دین
 درسله ریدن باشقا دولتا هیچ بر فن بوق، روسچه اوقوجیلار
 ایسه کافر ایدی. فقط «ترجمان» غازی تاسینی اوقوجیلار ایچکی
 روسیه مسلمانیلاری آراسندای اصول جدید مکتبلری توغروسندا
 بر قاندا خیرلر اوقوسالار هم یولارنک سانلاری یونون تور
 کستاندا 5-6 دهن آشماس ایدی. مهنه شول واقتلاردا بی سو وولا
 بیکک نوقاق شهریده بر بوغای داملا چقیب، بالالارغا یه کی
 اولده اعتقادات هم تجوید علملری اوقونارمش دیکه ن بر خیر
 یازقالدی. تاشکندینک سوداگرلریندن بر یچه کیشی اوز آرا
 یول یغیشیب مناف قاری دیکه ن بر کیشینی اوشال علملرینی اور
 که بیلگیمه ک اوچون نوقاققا یوباردیلار. مناف قاری نوقاققا
 یازوب بر آی قاندا توروب آندای یه کی علملرینی یونون اورکه ن
 نوب قابتدی. تاشکند که کیلگه چ مناف قاری هه لکی سوداگرلر
 بر قاندا معاش تعیین ایتم، تاشکندک نورت ده سیدن نورت
 ایسکی مکتبه ک سار معلم ایتم تعیین قیلدیلار. مناف قاری اول
 مکتبلرینک هدر بریکه بوت ایله بر کون یازوب اورکه بیلگیمه ن
 یه کی علملرینی تاشکندلر که اوقونا باشلادی. مین (منور قاری)
 اول زماندا «ترجمان» اوقوجیلاریندن یولوب اصول جدید مکتب
 لری توغروسیدا بر قاندا معلومات همده بر قاندا یه کی حقیقان
 دینی و فنی رساله لره الفبا و اوقوش کتابلاری یغقان ایله.
 اصول جدید توغروسنده کی خیر و مقاله لرینی هدر وقت خقیب
 ایت بارار ایدم. شول سببلی مناف قاری نک اوقونیشینی کورمه ک و
 اوزی ایله سوبله شمه ک هوسیکه توشدم. مناف قاری نک یازارغان
 نورت مکتبه ن بری مینم آغام اعظم خان داملانک مکتبی ایدی.
 1901 نیجی ییل 15 نیجی یانوارده اول مکتبه ک یازوب مناف
 قاری نک درسینی ایشتندم. مناف قاری بر جهاته بالانغا بر ساعت «اوقو

قرآن پاختىلان، دېگەن بر شرقى اوقوندى. 2 نچى ساتقىمدا.
 خدا رىم بىم حەققا، دېگەن بر شرقى اوقوندى. 3 نچى ساتقىمدا.
 ايسە غرىچە بر قىيىدەنى عرب آھنگىدە بر شرقى قىلب اوقوندى.
 شونك ايلە دىس يىندى. 2 نچى بويىدە باروب كوردىم. يەنە شول
 3 نچى بويىدە، يەنە شول شرقىلاردان باشقا بر نەرسە كوردىم.
 فقط شرقى آراسىدا شەرلەرنك معناسىدەن چىقاروب بر قادار چويز
 قاعدەلارنى وە اعتقادات مسئلەلەرنى يان قىلدى. اوزى ايلە بويىدە
 ئىدىم. او «اوزگەتپ كىلگەن بەگى غىلەلەرم شول» دىدى.
 مەنە ئورگىناغا برىچى مەتبەئە كىرگەن اصول جەدىدە مەنى
 قارىنك شول شرقىلاردان غىبارت ايدى.

باشدا خلق بو شرقىلارغا قىزىقتىب ھەلىكى تورت مەكتىپى بالا
 ايلە تولانە ھەم سوگراق بارب «بو بەگى مەكتەلەردە قىلدىلگەن
 باشقا نەرسە اورگەتلىمەس ايكەن» دىب بەگى اسولدىن قايتا باشقا
 دى. سودا كىرلەر ھەم بىرە تورغان معاشلارنى كىسىدىلەر. شونك ايلە
 اصول جەدىدەنك برىچى دورەسى ئاشكەندە تمام بولادى.

مىن (منور قارى) بو دەقلىدە «ترجمان»دا قانداق بەگى
 كىتابنك اعلايىنى كوردىم. آنى بوجىتە ايلە آلدىرىپ مطالعه قىلىنما
 باشلام. فقط اقىباتى قايرى طرفىدە اوقونوشى بىلمەيمەن. حەسنى
 ايسكى اسولدى بىلمەن. 1901 نچى يىل فېورال آخىرىدا بەگى
 شەھردە مېرآباد دېگەن بر يىرگە امام بولوب باردىم. ھەم شوندى بر
 نەرمەنى ئايىب روسچە اوقى باشلام. ايكى ھەقتە ايجىدە روس جە
 يىنى تمام يىلبىر برىرگە قوشوب اوقوماقنى اورگەندىم. حەسنى
 بەگى يولغا سالىش توغرىسىدا آندان معلومات آلدىم. ئورگىچە
 حرفلەرنى ھەم روسچەگە اوختاتوب صوتى اصول ايلە اوقوتقاندا
 بەگىل بولىشىنى آكلادىم. شول كۈنلەردە باغچە سارايدا بەگى آچىغان
 بر اصول جەدىدە مەكتىپنك پروگرامى «ترجمان»دا باسلىدى. آنى
 اوقودىم. مەنە شول كۈندىن باشلاپ مېندە منظم بر اصول جەدىدە

مەكتىپى آچماق فەكرى توغولدى. بو خصوصەدە مەنە خلقنى آراسىدا
 ئىتىقات يوروتوب اولارنى ھەم قايول ايتىدىم. ھەقتە 12 سائەت
 ئورگىچە، 5 سائەت حساب، 2 سائەت جوغرافىيە، 5 سائەت دىنى
 درسلەر قىلب 24 سائەتلىك بر پروگرام جاسىلادىم. لازىم اورولار.
 دا ھەلىكى نەرمەنى داملادان معلومات آلدىم. مەنە خلقىدان بىكرە
 ايكى بالا بازىلدى. ايتىدى ھەر نەرسە حاضر. بر قارا نەختەگە
 كىرەك. آنى ھەم باسلىدىم. بازى (سېرا) اورنىغا ايسكىچە ايتەكلەر
 باسلىدىم. 1901 نچى يىل 3 نچى بويىدە مەنە خلقىدان اونوز كىشى
 وە 22 بالانى يىلب مەكتىپنك رەسەم كىشادىنى قىلدى. مەنە شول كۈندىن
 باشلاپ ھەلىكى پروگرام ايلە شاگردلەرنى 2 سەفكە آيرىپ بالغوز
 اوزوم اوقوتما باشلام. بو مەكتەپ حاضرغاچا دوام ايتەدى. ئورگىناغا
 مەنظرارق بر پروگرام ايلە آچىلغان برىچى اصول جەدىدە مەكتىپى
 اوشو مەكتەپدە.

شول كۈندىن باشلاپ اصول جەدىدەنك 2 نچى دورى كىرىپ
 كۈندىن كۈنگە ترقى ايتەتە حاضرغى حالغا كىلدى. مەكتەپ بر يىل
 قادار دوام ايتەكەچ مەكتەپ مەنظرارق كىتابلارغا احتىياج سىرىلدى.
 1903 نچى يىلدا بر القىا تىزىپ ايتىپ شاگردلەرگە آندان
 اوقوتما باشلام. بر قادار نەرمەنى كىچىكەچ باسدىرىشقا موقى بولدىم.
 ئايمىنى «ادىب اول» قويدىم. ئورگىناغا اصول صوتى ايلە تىزىپ ايتىلىپ
 باسلىغان برىچى مەكتەپ كىتابى مەنە شول «ادىب اول» كىتابى ايدى.

امضا (منور قارى)
 روس بو بوشوروشنى آستىداغى بونون ئوزكلەر او جەملەدەن بر
 ئورگىنان ئوزكلەرنى مىلى اوياقشەرتدا بويوك عامل بولغان اصول
 جەدىدە حەركىتىنى «ترجمان» مۇسى غاسپىرالى اسماعىل بىككە
 مەيۈندىمىز.
 خلقىغا حىجات يولى كوردەنكەن اولوغ معلم وە بويوك محەرد

اسماعیل یک عدد دائمی مئینگ عزیزلری سیراستدا آکیلاخاقان
باش نورکشانلی

قورامس اوغلی آزموقان نطقی

آلماتا شهر شوراسی توپلائیشدا قورامس اوغلی آزموقان قازاق
غسانک 12 یتللی ماسیتله اوزون بر یانات بیرگه. قورامس
اوغلی بو نطقدا قازاقستانک روس انقلابی، بولک بولک روس حکم
بارلیغی، لهین ملی سیاستی سایتمده ابریشکهن «بوتوقلارینی»
ساناب چیققان.

قورامس اوغلی قازاقستانک یه گمی تمبر بوللاردان، قایریق،
زاوود، قومینالاردان بحث ایتوب بو کون قازاقستاندا یاریم میلیون
ایشچی بارلیغینی سویله یدر.

قازاقستاندا تمبر بول دیرگه او تمبر بوللارک قازاقستاندا
کیرگه ن «ده بولرینی» ده اونوما سلق کیرهک. آک بویوک تمبر بول
«نورک سب» نی آلساق اولک قازاق خلقی اوچون بملر کتیرگه
ینی ده پلشم کیرهک. قازاقستانک اورناتسدان او بولسی کبچیرگه ن
سایت روسیسی بو بولینگ کبچیشی بلن ده قاجیلق اوچون
آجلقان 10-12 میلیون هه کنار یرنی روس مهاجرینا قحصیس
ایتوب، او یرلرگه مهاجر کتوروب یرلریشینی ده اونوما دی.
قازاق خلقی بو دائره دن ده سقیشریلب جبقاریلدی. ملکتنک مساعد
یرلردی بو سورنله ایکه لکنگه ندن سوک ایشکه پاراقسز دائره که
چیکینگن قازاقی او یرلرده اوتوروشقا مجبور ایتدیلهر. قازاق
خلقى حتی انصافینی بو قاتماغان قازاق قومویستی بو حصارلقدان
شکایت ایتدی. طبیعی موسقوا جلاللاری نیرگه بو شکایتچیلرینی
سوستوروب بر نیچه ساتیلغان آکه تله رینی اورتاغا سالدیلار. روس
مهاجریدا قازاق یرنی مسئلهسی اوشندا قازاقستان نرقه قولور.

سی، فرقه قومینسی، اجراقوم وه حکومتی بلن روسیه نماینده
لیکی آراسدا بولوب اوتقان اویونینی او زمانلار روس موزیک
مدهت کتیروتدان «(1) بحث ایتوب چیقوجیلارک یری بولغان
قورامس اوغلی دا اونوماغان بولسا کیرهک. ایتدی بو موزیق
مدهتک قازاق خلقی حیاندافی تأثیر وه ایزلردی آجیق تورا،
مهاجرت سیاستی ده همان تمبر بول سیاستی بلن موازی بوردونولوب
کیلمه گده. تمبر بوللاردان بحث ایتوجی آزموقان باتر اولک بولدا.
شی بولغان مه نه بو مهاجرت سیاستی وه اولک نتیجه سی حقتده بر
نیچه سوز سویلمه ییدی اوز خلقی اوچون ده بر آز انصافلی کور
رونگه ن بولور ایتدی.

قورامس اوغلی قایریق، قومینالاردان دم اورادر. او بو
قایریق وه قومینالارک قانداق قازاقمر ناشیغالی، اولارک قازاق
خلقى حوجالیغی بلن بولغان باغلانیش وه غلاقسی حقتده بر
نیچه سوز تهرتیدی یاخشی بولور ایتدی. او یاریم میلیون ایشچی
بارلیغی که سویله ب کیچهدر، بو ایشچیلر ده ن قدریک کیلمه
بولغانینی، کبلملرک قانداق ایشلرده ایشله بلمه گده بولغانینی،
یاخسه بو ایشچیلرک حیاتی شرائطلارینی بر آز ایضاح ایتدی
ایتدی. او طبیعی بوللارنگ هج یرینی ایشلعه یدر. بالغر بو کون
یاریم میلیون ایشچیمز بار دیب که کیچهدر.

قازاق ایشچیسینک قانداق ایشلرده ایشله بلمه گده بولغانلیغی،
قازاق ایشچیسینک تمبر بول، قایریق، زاوودلارداقی قارا ایشکه
قانداق آغیرلق، خورقلار بلن کیرمه گده بولغانلیغینی، قازاق
ایشچیسینک حق وه حقوقچاهه مادی نایمانچده روس ایشچیسدن
آرقادا توتولدیغینی، قازاق ایشچیسگه عینی ایشده کی روس ایش
چیسدن آز حق، نایمانت یریلیب آرتیق ایشله بلمدیگینی، قازاق
ایشچیسینک روس ایشچیسینی یا شاعان سحی، منظم اولمیرگه قویما.
سدان اونی اونا، چادیر وه نیلک تیشیک، یا قیلماغان، غیر سحی

مارقاردا باشقا مجبور ايتلمه كنه بولمايلىقى، بو قدر خوراش
زىمىنگه قانلادىمى خالدادا اولك ناپا فلانوب، دويسالانوب بىر
قولدا قدا بولمايلىقى شو آزموقان مرزايىگ نطقنى نىش ايتويى
ساويت قازاغستانى غازىبالادى يازوب اوتورادىلار. ايمدى قورامس
اوغلى بونلارنى قانداى قىلب سويلهسين!! اولنگ اوچون بىر
مىليون ايشچى بار دىب كىچىپ كىتىش انك قولاي ايدى.

آزموقان ميرزا معارف ساجمىنداغى يوقولاردان بىر
عجا بو يوقولار ساويت حكومتىنگ 15 نچى يىلدا قازاق اولدا
2 سىفدىن آرتىق مەكتەپ قورولا آلتاغايىمى؟ يوقسا بو ايكى سىفلى
مەكتەپكە اكرىشلە بىرسىز، بورسىز، اوسىز «آنى بار اوزى بويى
بولمايلىقى» يوقسا ساويت حكومتىنگ 15 نچى يىلدا قازاق
مەكتەپكە كى معلم كويچىلىكك جەلە سوادلاردا ن عبارت بولمايلىقى
مى؟ يوقسا نەت نەتايە 1932 نچى يىلى كە 7 سىفلى ابتدائى مەكتەپ
دەن چىقاربا يىلگەن 400 بالامىدا، مە ساويت قازاغستان مەكتەپ
غاندا ن او يىردە كى ساويت معارفى حقتا آلدىمىز معلومات (۲)

قورامس اوغلى نطقىنگ بويوك بىر قىسمى «جولداسى» نولو
شچوكىن كە آتالغان. شو غولوشچوكىن وقىلە قازاغستاندا «بىر
كويەمانور» دىب آتالوب يوراز ايدى. قازاغستان ايسكى معارف
قويمىسارى اسماعىل سعد وقامس طرفدان فولويزاتورلىق بلەن عىبار
بوي يورگەن غولوشچوكىن قوممويسىت فرقىسى ايسكى رەجىم
لەردەن 3 نچى ايتەداسىونالىك سابق رئيسى زىبويەفە طرفدان
«جوللار فرعونى» دىب آتالغان ايدى. ايمدى آزموقان باتر اولنگ
قازاغستانداغى خدمتى اوچون تشكر ايتەدۇر.

قورامس اوغلى غولوشچوكىن نك قازاق خلقىغە خدمتى بىر
كەن، اولنگ خدمتى بلەن قازاغستانى تولدورغان روس مهاجرىنى
(۲) قازاغستاندا ساويت مەكتەپى وە عومما معارف ايشلەرى مەكتەپ ايتە
توركستان نك اولنگەن 40 نچى سايقا باقىلىدۇ.

مى؟ يوقسا باشقا كىلدىكى بىرلەن قورولوب پاشا قى امكاندا ن
محرور ايتلمەككە سقاتكە اوچرايلىقان قازاق مظلوملارنىمى؟
يوقسا اولنگ وقىلە قازاغستان فرقىسى، اجرا قوسى وە حكومتى
طرفدان قازاق بىرى وە مهاجر مىللەسى اوستىدا بىرلىككەن قازاغ
بويكوركەنتىمى كورسەنەدۇر؟

دە نىن مىلى سىياسىتى وە اولنگ توغرى نطق ايتىلويى آرقد
سنداشى بونوقلار دىر كەن قورامس اوغلى مىليوندان زىادە كىمەن
توركستانلى قازاقلق باشىنى بىكەن 1918 نچى يىلى آخلىقىمىمى،
يوقسا ساويت قازاغستانىنگ 12 نچى يىلدا ايكىنچى دفعە كىلىپ
مەسوم خلقى توت كەلى توكە كەن بولغان بويكوركەنتىمى
سويلەمەكچى بولادۇ؟

قازاق خلقىنگ بار يوقىندا ن آرىلىپ 15 يىل ايتىدە ايكى
دفعە آچلق فرغىنى كىچىرمىش اولماقدان، دويدا نسان بالانىك
نصور ايتە آمادىمى سقات، ذلت خورلقلارغا توشكەن بولوشدان
باشقا نىمە بولوغى بار ايكەن؟

بو فوجىع وشمەيت قارىشىندا توركستان قازاغى وە او خلقى
توشوچى الصافىنى يوقالماغان ەدەر بر انسان قەلە نظرىدەن
غولوشچوكىن، نەدە اونى بوپاروچى روس بولشەويك حكومتى
وە نەدە او مىلى سىياسىتك بايسى لىدىن نك لغتدان باشقا قازاخالقان
زى بوقدۇر.

تەرمەنى مسئلهسى

II.

1917 انقلابى ايله تەرمە تىلەرنىگ ايكى قەدرلى حابىسى
وە ايكى كوجولو ناپايىچى بولغان روسە فولادى. قاقاسادا تورك
قوشونلاردى پىدا بولدى. برەست ليتووسك معاهدەسى (1918 نچى

يىل 3 لىجى مارت) مۇجىنچە ساۋىت حىكۈمىتى فانس، آرداغان، باوم ۋە لاينلەرنى تۈركىيەگە بورا قۇدى. آرتق يەككى ۋە داھا مەم بونون بر ماوراى قافقاس ۋە مىشلەسى توغولوب، «مستقل ئەرمەن ستان» مىشلەسى بورا قۇلاند. روسىە موقت حىكۈمىتى اوروندىن توشكە نەمەن سوڭ تۈزۈلگەن «ماوراى قافقاس سەيسى» (پارلامانى) اورون ئىزدەلەر سوڭدا، نورك كوچلەرى ئاتىرى آستىدا — 1018 لىجى يىل 22 لىجى آبرىلدا — ماوراى قافقاس استقلالىتى اعلان ايتىدۇ. لاكن بر آى سوڭرا باقى، ماوراى قافقاس اوچ قىسىم بولۇندۇ: 26 لىجى مايدا كورجستان، 28 لىجى مايدا قازباچان ۋە ئەرمەن ستان اور استقلالىتلەرنى اعلان قىلادۇلار...

بويوك جهان محاربه ستان پەگىلىپ چىققان تۈركىيە ماوراى قافقاسى بورا قۇلدا ئەرمەنستان مىشلەسى ۋە اوزىك ايسى شىكلدە، بلکہ داھا بويوك بر طالعە پەگىدەن فعاليت ساخەسىغا چىقادۇ. بر نصور قىلىنك: تۈركىيە پارجالانوب، اوتىك مستقل دولت اولاراق موجودىتىدە شەھ آستىدا قالمش ايدى... ئەرمەنى امدلەرنى بارلققا چىقارنى وظيفەسىنى آمىقا رەئىس جهورى وىلسون اوز بويىغا آلاندا تۈركىيەك وان، تىلىس ولاينلەرنىك بوتونوسىنى ۋە ارضوم، ترازون ولاينلەرنىك بر قىسىنىدە كىرىتەرەك «مستقل بويوك ئەرمەنستان» دولتىنىك چىگەرەلەرنى جىزەدۇ. استانول ەم تۈركىيەك بونون اورون قىسى غالب آتاتانك قولدا، ازىمىرگە بونانلار كىرمە كەدە ايدى...

ئەرمەنلەر امدىنىك يۈزەگە چىقارلىماسى حقىقتا ياقىنلاشقان ايدى!

مەنە شو چاغدا آنادولودا تۈركىيەنى سوڭ امحادان قورقارو مقصدىلە مىلى حرىكات باشلانادۇ. آنادولو تۈركلەرنەدەن باشقا ەچ بر كىمە بو حرىكتىك موقتتە ايتانمايدۇ ايدى. «كەمالچىلەر» نىك دوشمانلارنى آرتق درجەدە كوچلو بولغانلىقدان ئەرمەنلەر بونون

دويناغا قارشو غىرەسايى بر كوچلە يورونلگەن بو محاربه نىك نوركلەر اوچون وشمىر بر سوزلەندە لىجىلەنچە كىچە اصلا شەھ قىلغانانلار ايدى.

روسىە نامائىدان ئەرمەنلەرگە روس عكس انقلابىنى آق قو شونلارنى باشلوشى كە نەزال دەلىكىن نىك اوزى خاملىق قىلماقتا ايدى. آدوينا طرفدان ايسە — ماوراى قافقاسا آتانا عالي شوراسى وكىلى اولاراق كىلگەن آمىرقالى مىر آلاى ھاسكەل ايرىواندا ئەرمەنى پارلماندا، ئەرمەنلەرگە بارماق اوچىلەدە اولسا نىكەك فىكرەدە بولوشى يالغز آذربايجان نوركلەرنى ايسەس، خىنى آنادولو تۈركلەر ئەرنىدە قصد ايتىپ، ھەدەلەرە تولوق بر نطق سۈبلەگەن ايدى.

بو نطقنىك ئاتىرى آستىدا ئەرمەنلەر ھەر قانداى توغرو فىكر ۋە توغولارنى بورا قۇلدارلار خىنى بوتون دوپاداشى ئەرمەنلەرنى توپلان كىيرگەن قىدېردە ساچما، آنادولو تۈركلەرنى بر ياقدا تۈرە سون، آدوينا نوركلەرنەدەن آز بولادۇغانلىقلارنى اونونورلار. ئەرمەنى جناعت خادىملارنى، «وېلسون ئەرمەنستانى» نىك مستقل بر دولت اولاراق فقط تۈركىيەگە ۋە عمومىتە تۈركلەرگە آچىقدان آچىق دوشمان بر دولتىك دائىمى ۋە سىقى ھايەسى آستىداغە تىنج پاشاب، انكشاف ايتە بىلەدۇرگە نىكەنە كوز بوماندۇلار. ئەرمەنى خادىملارنى بو «نىكىنچە» (ۋە اوتىبىستىچا) امدلەرنەدەن جهورئىسى وېلسون نىك ئەرمەنستان مانداينى قبول ايتىمەك حقدەغى نىكلىنى آمىرقا سەئانى نامائىدان رد ايتىلگەنەدەن سولدا واز كىچمەدەلەر. ئەرمەنستان ماندايتان — دېمەك، ئەرمەنستانى ھايە ايتىش وظيفەستەن باشقا دولتەردە باش ئارتىدىلار.

ئەرمەنلەر قائىدەسىگە محاربه دەن اولدە، سوڭرادا بو قاندار كووب سۈبلەگەن ۋە ايتىلگەن بو ئەرمەنى دولتالارنى نىچىن ئەرمەنستان مانداينى رد ايتىدىلەر... اوستىدا ملاحظە يورونولماسى لازم كىلگەن مىشلە مەنە بۇدۇ. بو رد ايتىمە ۋە باش ئارتىمەننىك مىناسىنى

حولینده دیوارلاری تیکنده، رتولالاردا، خلاصه هر بیزده تودلدر
قاچقینلار یاغاقدا دیرلر. اوست باشلاری بیرق، بیرنق، آچلقدان
به کزله ری سولوق، ساورقدان قاقشاغان بو قاچقینلار کوب کولمردن
به ری بو بیزده دیرلر. اوللار بر تورلو انسان تاشلا تیشی حالینا کیلشله
در. اوللار اوچون هیچ کیم قابغیرمایدیر. اوللار آرتق فائده سز بر کومه
بولوب قاشلاردیر.

بو کیسه که کرهک بولماغان انسان تاشلا تیشیغا نه یلده نکهن، آج
بالانجاج قاچقینلار کیملرله؟
قلارا قاندا یانی خانمک توبنده کی سطر لاندان اوللارنگ
بیرنگ نور کستانلار ایکه نلکینی کورور سز.
قاندا یانی خانم یازاند:

— بو بیزده کوز که ایلشکه ن بر بیجه روسلارنگ بار جاسی دا
یاختی کیلشکه ن، نویوب یب ایچکه ن در، چونکه بو روسلارنگ
کویبی حکومت آداملاریدر. اوللار شهر آدازه سینگ خدمتچیلری،
تورلو مؤسه لرنگ مدبرلری، ک. پ. او. مأمورلری و باشقالاردر،
ایندبکی ساویت نور کستاننگ قلارا قاندا یانی خانمک مدقی
نظر لاریغا جاریقان کور و نوشلرندهن بری، دیمهک، مهنه بوندایدیر
آچلقدان اوله باتقان نور کستانلار و توق قاریلی، یوزندن
مای جیقغان سبر روسلار.

شرقی نور کستاندا

آلمانیا غازیتالارینگ ایسانچلی مبعلرندهن آلوب باسقان خیر
لدریگه کوره شرقی نور کستاندا مسلمان اهلینگ قنای حکومتیگه
قارشی باشلاغان فوزعالیشی کون اونکه ن ساری جدی بر نوس
آلفاددر. فورالی فوزعالیچیلار شرقی نور کستانمک مهم بیره
رینی اشغال اینب، قنای مأمورلرینی قاماققا آشلاردیر. قنای
حاکمیتی شرقی نور کستاندا بونولای یقیقیلماق اوزره در. شرقی

نور کستان والیسی مملکتده یوز بیر که ن مسلمانلار فوزعالیشی
باشراجاق یتهرلک عسکری کوچکه ایگه بولماغانیدان نانکین که
براجت اینش و او بیزدن عسکری کوچ سوزامشدر.
نویکودان بیریگه ن بر خبرده اورومچی شهرینگده فوزعا.
لانیجی مسلمانلار ناماندان آلمانلی یلدر یلمه کده در. شهر فوزعا
لاچیلار ناماندان آلیر که ن یوزده ن آرتق قنای اولمش و
پارا لانشدر. („Angriff“ 26. IV. 33.)

فوزعالانیجی مسلمانلار حرکتی شرقی نور کستانگ شمال
هم جنوب چیگه ره لریگه چه پایلمشدر. موغولستان و نهیت اسلام
لدی شرقی نور کستان مسلمانلارینگ قنای حکومتیگه فارشی
فوزعالیشینی یاختی فارشیلامشدر. („Köln. Volkszeit.“ 10. V. 33.)
فوزعالانیجی مسلمانلار هدفینگ شرقی نور کستاندا قنای
حاکمیتینی قولاناراق وضعت که بونولای حاکم بولوب «مستقل
شرقی نور کستان اسلام دولتی» قورماق و ایلمک سیرادا نهیت ایله
سیاسی، اقتصادی مناسبت باغلاماق بولغانلی موسقوادا عصیت تور
غدورمشدر. آلمان غازیتالاری موسقوا ساویت آکه توراسینگ نارفا
تقان خبرندن اقتباس اینب، ساویت حکومتینگ شرقی نور کستاندا
«بر ایسهر یالیست دولتک حمایه سیله ماچو کو حکومتیگه اوخشاغان
بر حکومت قوروب، بونیکله ساویتلارغا فاتح ضربه بیرمک بلای
بارلغندان» قورقوغا نوشکه نلکینی یازماقدالار.

ایشانچلی منبهدن اور که نکه نیمز که کوره ساویت حکومتی
شرقی نور کستانداغی مسلمانلارنگ قنای حاکمیتیگه قارشی کور
نر که ن فوزعالایشی باهرماق ایشیگه یاردام ایته باشلامشدر. شول
سپلی ساویت حکومتی وقتله مانجور یادا آغیر موفقیتسز لقا اوچرا.
غانلقدان روسیگه سببتان قنای که برالی مانک بر بیجه میگ
عسکرینی قوراللاشروب شرقی نور کستانغا جوبانمشدر. بونلارنگ
قنای حاکمیتی اوز اوستدان آساقچی بولغان فوزعالانیجی مسلمان
نلار یلن کوره شوب، اورومچی که نامان ایله یلمه کده بولغانلی

قبلا پرويلەر...

بو پلاننگا اينىكە آتيرىلا آلمايدىغانلىقىنى ۋە ئەرمەنلەرنى ئور
كىچە ايجىدە توركلەرلە ياقىنلاشتۇرماق چارەسىنى آقارماق ئۈچۈن
كورسەتمە كىچە اورونون قاراغانلارنىڭ بارچاسى «يان توركىست»
حتى آز قالا بونون «ماورائى قافقاسنى اشغال ايتىدە توركلەرنىڭ
مىققى» دىب آتالدىلار. بوسلەدېنە نوۋىشى «غازىناسى 1922 يىلى
يىلى 29 جى دىقناب سائىدائى باش مقالەسىدە «تويچىئاسى»
مىققى جوقاى يىكلەرنىڭ غىصت باشا ايله كىزلى مۇداكىرە
لەرى (19) «مەن پىخت ايتدى ۋە اصلا واقع بولغان بو مۇداكىرە
لەرىنى «توركلەرنىڭ ماورائى قافقاسقا حركت» كورجىئاسى
ئوش ۋە ئەرمەنئاسى غىبىط ايتىن پلانى (19)» ايله سىقى سوزىدە
باغلادى. بو مقاله نىڭ معناسى ۋە يىرمەك ايتىدەدىكى قانئى بونولان
آيدىندە: لوزاندا ئەرمەنئاسقا فارىنى يان توركلنىڭ بلانى خالىر
لاماقدا...

كورسەتكە ئەرمەنى مەسئەلىسى يەنە روسلارنىڭ توركىيە غلپەدار
لنى سياستلەرنىڭ قورال خالغا ئەيلەنمە كەدە...
لوزان قوتقارنىس ئەرمەنلەرنىڭ توركىيە ۋالايتلەرى اوستىدائى
طلبەلەرنى يىرىنە بىرمەسەن يىتىدى.
بونىڭلە ئەرمەنى مەسئەلىسى يە كىدەن عموم قافقاس مەسئەلىسى
ايجىكە كىرىتىلگەن بولدى. (يىتمەدى)

چوقاى ارغىن

توركىستانىڭ مسجد ۋە مەدرىسەلەرى خالىندان
(مەشھۇر بىر ئىش)

ئۆزبېكىستاندا موجود مسجد ۋە مەدرىسەلەرنىڭ دىيارنىڭ 80%
بايلىغان. ايشىك كىتەبىگە قاراغاندا قالمالارنىڭ ھەم شو ياقىن يىلى.

لازغا بايلىغاننى احتمالدان اوزاق ايمەن. بايلىغان مسجد ۋە
مەدرىسەلەرنىڭ بناسى مەكب. قولوب، سىنە ماوغراف، موزەخاھ ۋە
تيازو بناسىگە ئەيلەتىلگەن.

مەككىگە ئەيلەتىلگەن مسجد ۋە مەدرىسەلەرنىڭ دىيارلەرنىڭ
بوكەنىڭ دەرلەرنىڭ ۋە سەلەرى يىرلەشەدۇ؛ ياخۇدە مەكب
بالا لارىغا ياناقخاھ قىلىندى. قولوب قىلىنغان بولسا؛ محرابقا لەين
ھىككى قولوب، ھىككى آلدەنئى ماساقا لەين نىڭ حىات ۋە قەد.
ئىشىكە غائەد رەسەلەر، كىتابلار قويولادى. بو يىرنىڭ آينغا لەين
پورچەكى «دېلەدە».

مەسجىدنىڭ دىيارلەرنىڭ: لەين، سالىن، كالىپىن، وورۇ-
شەلوف، ماركىس، ئەنگەلىس، قىض اللە خواجە، آخون بابا اوتىلى
كەپلەرنىڭ سوزلەرى بايىشتىر يالاند. اھدئاغا قويولغان كەتە ماسانىڭ
اوتىغا ئورلو موضوعداغى كىتابلار، اويون اسبابلارى، غازىتالار
قويولادى.

بو مەسجىدنىڭ اطرافىدا باشاچى مەخلە خلقىنىڭ ھوسكار اير-
كەكى، خانون قىزلار پىدان عبارت تيازو ھەم مۇستەقى ئۆدەسى
شەكىل قىلىنپ ھەر بىچە كۆندە بىر دۇمە مەخلە خلقىغا ناماشا قويولوب
بىرىلەدە. مەخلە خلقىنىڭ ھەر ئورلو مەجلىسلەرى ھەم شو يىردە بولادى.
مەنكە آتق معلوم بولغان مسجد ۋە مەدرىسەلەرنىڭ بو كۆنىكى
خالىنى ئۆبەندە كىچىكە كورسەتەپ اوتەمەن:

- 1) بوخارا دا (1) مەسجىد خاسە امىر (ابن سىنا آينغا اچىلغان عموم.
- 2) مى خلقى كىتەبخانەسى) (2) مەخلە بادە مەسجىدى ايله (3) لى حوض
- مەسجىدى (مەشكافلارنىڭ يازغى قولوبى ھەم اورتا آسپا سىنە ماوغراف
- مەسجىد شەمەيدىر). (4) مەرزىسى مەدرىسەسى (شەيخ سەدى آينغا اچىلغان
- كىتەبخانە) (5) مەرخان حوض بىلدە مەسجىدى (مەخلە قولوبى)؛
- (6) مەسجىد جامع — قولوب؛ (7) روضە خانى مەسجىدى — خانون
- قورلا آرئىلى ھەم مەيدە مەنلەر قولوبى (8) دىوان سىكى مەسجىدى —

ئۆزبېكىستان سايب اغاھى قولوي، (9) دېڭىستان مەجدى — مەدەنىيەت ئۆزبېكىستان مەدەنىيەت رەئىسى، كالىپىن، قولوي، (10) باۋۇر مەجدى — مۇسقى مەكىسى.

(11) مېر غەرب مەدرىسى، (12) كۆكە كىتاپ مەدرىسى (13) دېۋان يىڭى مەدرىسى، (14) قوش مەدرىسى (15) دەرگەن مەدرىسى (يولداش اورتا آسيا آناز غىيە جەمئىيىتى تەتقىقات مۇزەخانىسىدا) (16) گاۋكىشان مەدرىسى — ئۆزبېكىستان ئورۇن شەھەر مەدرىسى سۈر كۈن قىلغانلار شۇ يەرگە قاتنايدۇلار. (17) غازيان مەدرىسى — «اخلاق نۇزۇت»، قاتناقخانەسى، (18) دېڭىزى مەدرىسى (مەشھۇر «ئەلمۇزى خان» بۇ ھەم قاتناقخانەدە. (19) قىي مەدرىسى، (20) چور مەخلى مەدرىسى، (21) كۆشكە مەدرىسى، (22) آق مەدرىسى ۋە (23) چوچار مەدرىسى كى 5 مەدرىسى بۇزۇرۇلۇپ تاشلانغان ۋە خاتىر نەشانەلەرى دە قاتناغان.

بۇخارادا 360 مەجدى بار ئىدى. (ھەر مەخلىدە بىر مەجدى) 1928 نىچى يىلىك سوڭداغى خىتاي قاراغاندا بۇ رەقەم 60 نە ئوتتۇر رولگەن ئىدى.

مەرقەدە: (1) شىرداز مەدرىسى — بۇگۈن ئۆزبېكىستان مۇسقى ئىلمى تېڭىش ئىنستىتۇتىنىڭ دەرەخخانى ۋە پاتاقخانەسىدە. (2) اولوغ يىك مەدرىسى — آناز غىيە ھەم ئەتتوغراف مۇزەخانىسى، (3) تىللاكار مەدرىسى — ھەر شەھەردەن كېلۈچى سىياھلار ئادەمىسى. (4) مەلا دوست يىك مەدرىسى — تىبب تەتقىقۇمى پاتاق خانەسى. (5) خواجه احرار مەدرىسى — قولخۇز پاشالار مەكىسى پاتاق خانەسى. (6) سوزىكران مەجدى — قىزىل چايخانى ھەم «قارا تەنكىن» (۷) قولوي، (7) مەدەنىي خوارزىمى مەجدى — «رۇز لوكەمبۇرغ» (۸) قولوي ۋە باشقالار.

تاشكەند: (1) شىخاۋەت مەھۇر — ئۆزبېكىستان ھۆكۈمەت مەدەنىيەت نازارەت تەنكىن ۋە رۇز لوكەمبۇرغ ئالان ئوتتۇرىست خاتۇنلار

ماتوغراف، فابرىقاسى، (2) كۆككەش مەدرىسى — ئۆزبېك مەدەنىيەت ئۆزبېكىستان پاتاق خانەسى.

بۇ يوقا يەردە كىتاپخانىگەن مەلۇماتلار 1928 نىچى يىلىك ئاخىر لارىغا توغرى كېلەدۇ. ئۆزبېكىستان پاشقا يەرلەردە كى مەجدى ۋە مەدرىسەلەردە خالى ھەم شۇ يىك كەيىدە.

پارالى آرسلان

دورۇلمىش كۆكسەن، خاتىن آۋچىنىك قىزىل قوروشنىلە آچىلان پادا او قادار دىن كە... اسطرابىنىك آجىسى ياپىلمىش اجرا تاغلازا.

سېچاق يازىلغان سوزۇلۇپ قاين قىزىل قانلازى مۇب يالاپور. قانلى كۆزلىلە كۆككەردە پانان يىلدىز لادا باقۇب خومۇر داپبۇر...

چالماشلار ايلەنەن ياۋرۇلارنى. شۇ پارالى آرسلان بەككەل پارنى، قاراملق سېلىب آجىچا سحر، مېقاجاق قرەملىن دېۋار لارىنى.

سەنغان، ھەلىقەتورس.

تۈرگىدە:

استانبۇلدا «توران» ۋە «تۈركىستان» كىچەلەرى توران نىش و مەدەنىي ۋە پارەم جەمئىيىتى، مەرقەدان 9 نىچى

مارتا استانبولداكى شهزاده باشى فرح نيازوسدا تزييب اولون
«توران كيجسى» غايه موفيتلى وه بارلاق اوئى، توران ايله
ريك تورلو قياقلىرى ايله ايسكى وه يهكى بىر چوق تورك موسيقى
بارچالارى چالينش وه نغنى ايدىلىشىدور. مسامره باشلانمىزدا
ساعت اولن نيازوليق دولمشدور. مىلى مارش چالينمىزدا سوگرا
«توران نثر ومعارف وه ياردم جمعيتى» نك رئيسى وه «جمهوريه»
غازتاسينك سياسى ستونى محررلر ندمن محرم قيسى يك بر سق
ايراد ايدمك جمعيتك قورولوشندان مقصد، خارجدا توركلك
ساكن بولوندىغى مملكه ندمن تورك يه گه لن طلبه، مهاجر وه
مئجبله ماده و. معاً ياردم ايشك، عيى زماندا تورك كه چله رى
آزاسدا چوق زنگين اولان تورك موسيقيسى وه دانسلارينا هوس
اوباندىرماق اولدوعىنى سويله ديكدمن سوگرا بو غيرتلك ايلك
محصولى اولراق «توران كيجسى» نك تزييب ايدىلىگىنى
سويله مشدور.

نطقدان سوگرا آنادولو، توركستان، ايدىل-اورال، آدر
بايجان وه فرم لهجه ندمن شعرلر او قونمش زدهيك وه ارسروم
بارلادى، قريم توركلكلر يك قارا دگر، ايكى چوماق وه باشقا
شرقيلارى وه جوان اوبونى، باغچا سراى قاينارماسى يعنى دوه
دونه بايلان قريم دانسى وه آلتاي-تودان توركيسى چالينش
وه اويانمشدور.

آذربايجان توركلكلرى مىلى مارشى، يهكى تورك بايراغى وه
مصطفى كمال پاشا شرفيسينى اوقومشلار، شيخ شامل وه افتران
دانسلاريني اويانمشلاردور.

ايدىل-اورال توركلكلرى طرفقداندا مشهور قارا اورمان،
نهجبله وه زبله يلوك كى مشهور هوالار چالينش وه سويله مشدور.
توركستان كه چله رى طرفقدان مىلى مارش، وقت، اوبان

بلد، سرواز، قريم باغدا آچىلدى آق لاله اويونلارى وه هوالارى
اويانمش وه چالينمشدور.
توقول مىلى اولان بو هوالار وه دانسلار منحصرأ تورك آما تور
كه چله رى طرفقدان بويوك بر مهارت وه موفيتله چالينش، اويانمش
وه بارچالارى دا چوق آلتيشلانمشلاردور.

بو كيجمه آذربايجان، ايدىل-اورال، توركستان، قريم،
اوقراينا، شمالى قافقاسيا ايلارله برابر استانبولك بر چوق معروف
سيالارى، مورد كه نچلك وه دارالقون ملبله رى حاشر بولونمشلار.
استانبولداكى «توركستان تورك كه چله رى برلكى» مارنك 23
نمه عيان باشاده كى يارق اوله لىنگه سالونلارندا بر «توركستان
كيجسى» تزييب ايشمشدور. استانبولداكى توركستان كه چله رى بو
مىلى كيجمه توركستانك مىلى موسيقى هوالاريني، نارچى وه يهكى
دانسلاريني مىلى قياقده توركستان چاليلاريله چالمش، اويانمش
وه چوق آلتيشلانمشلاردور.

«ياش توركستان» كه نچ قارداشلاريمزك «توران» وه «تور-
كستان» كيجله ندمن كوسترديكلر مىلى موفيتله ريني بوره كدمن
فونوللار.

تورك يه ده باشابان عربلار ك بر آشيشى

استانبول غازيتالار يك يازديما كوره، ماندا حمايه، اشغال
كى اجنبى اداره ندمن بولونان عرب مملكته رينه منسوب اولوب
سياسى محدودلار وه يا تجارى احتياجلار دولاييسله مملكته رينه
دولمه مدين وه تورك يه ده پاشيان عربلار ك ايلدى كه له نلدى بر
جمعيت تشكيله وه اجنبى اداره لرى نك منغى تاثيرلر ندمن بخت
ايشك وه كدى استقلاللاريني نامينه چاليشماق اوزه ره، عربچا وه
فرانسوزچا بر غازيتا چيقارماغا قارار ورمشله وه تورك كه حكومه
مراجعت ايشمشلاردور.

معارفه عالیہ زعملا: نور کیدہ اہلک تدریسات مملکتی
 سانی 16.336 اور تدریسات مملکتی سانی 2.411 یوگس
 تدریسات مملکتی سانی 515 در
 اہلک تدریسات طلبی 497.330 اور تدریسات طلبی
 32.836 یوگس تدریسات طلبی 4.429 در
 534.595 بالغ اولان یوگسنگ 347.972 سی ایزک
 187.623 ی فیزدر
 ملت مکتبہ زدن 185.855 طلبہ ماذون اولمدر
 اہلک مکتبہ زک سانی 6.629 اور ت مکتبہ زک سانی 148
 یوگسک مکتبہ زک سانی 19 در

یوگس حرث آداملاریمزی هیکللری

حقوق فاکولتہسی طلبہ اویوشمسی استابول دارالعلومی
 باغچانہ یوگس حرث آداملاریمزی هیکللری دیکمہ گہ قرار
 ویرمدر. یو هیکللر مسیقہ ایلہ نورک صنعتکارلارنا یادیریلار
 جاقدر. طلبہ اویوشمسی اولاغازی حرثلرینگ هیکللری ایلہ
 ایشہ باشلیجاقدر. بونی نیبا کورک آلیک هیکللی تعقیب ایدمہ کدر
 هیکللر تماماً طلبہ یارمسیلہ یادیریلار جاقدر. طلبہ اویوشمسی یو
 ایش ایچین 15-20 گونہ قادار فعالیتہ کیچمہ گہ قادار ویرمدر
 («جمهوریت» 33. III. 10)

ساویت اتقاندہ آجلق

سوز آیلار ایچمہ ساویت روسیتمندہ بولغان اخییلرنگ
 باریسی بر آغزدان او مملکتندہ آجلق حکم سورمہ کیدہ ایگہ ملکینی
 صدیق قبلماقاندلار. ساویت اتقانیک پایختی بولغان موسقوا گو
 چلدرندہ کوب اسانلار نلہ نیچیلککہ مشغول. اوقرایادا، شمالی

فاظاندہ آرزاق یوق. بزرگ نورکستاندا آجلق داہادا فورموسچلو بر
 حالدا. خصوصاً قازاغستاندا احوال یاماندر. یو یاقیندا نورکستان
 نیک قازاغستان قسنندہ بولوب فایتقان شخصلار بلہن کوروشدولک.
 اولار نویمہ کی معلوماتی یریدلر: «بر بونون نورک سبب نیبر
 بول ساحتمندن کیچدک وہ ہەر یرنہ آجلقک فورقویچ سجنہینی
 کورک. قازاغستانک آرزاق آمباری سالالاندغان سیمہی (سیمید
 لان) ولایتندہ آجلقدان اولوشک کولگی مدھش برجمند:
 کیچمہ قازاقلار اولہ کدہلر. آرزاق یغو ایشلری وکیللرندہن
 بریسی بر اجنی سیاحک حکومتک آجلق ایلہ مجادلہ چارہلری
 حقداعی سؤالیغا جواب اولاراق هیچ بر مجادلہ بولغینی، آرزاق
 یغو آدارمسیک وطلبہسی آجلقدا قالا باتقان اھالینی آرزاقلہ نامین
 ایشک بولمای، نیکہرینچہ، اھالیک بونون آرزاقینی قولدان
 زارتون آلوب فیزیل اوردونی وہ صنایع مرکز لرنندہ کی ایشیلرینی
 زورغا باقوب نورغان حکومتکہ باشورماقدان عبارت ایگہ ملکینی
 سولمشدو... نورکستاندا، ایضا اولک قازاغستان بولومندہ بولغدا
 ایگہدرگن خصوصی دھقان خواجہلری یوق حکمتندہ. بونون
 خواجہقلار قولہ کتیقلہ شتریلکگن. قولخوز وہ ساوخوزلارک بو.
 بون محصولاتی دولت مالی سالالاد وہ اھالی بولاردان بالغ
 حکومت ناماندان یلکیلہنگن وہ اذن یریلکگن اولیچہ وہ گہ
 قائمہلہ آلد. بونون جواللاردا «مالدارچلیق ساوخوزلاری» غا
 آلتان وہ یا قولخوزلا شتریلغان.»

اجنی سیاحینک: «اھالی ساویت حکومتیکہ قاندای قاراید؟»
 دیکن سؤالیغا جواب اولاراق، آرزاق یغو وکیلی:
 — اھالینی آج. حالدا ساقلاب نورغان حکومتکہ قاندای
 قاراشلاری لازم کیلنہ شوندا قارایدلار — دیمشدو.

ساویت حکومتی وه اینگلتیره

ساویت حکومتی ایله اینگلتیره آراستدا، ایکی دون آرا
سنداقی ماسساتک کیبیلیشی بله نتیجه درغان بر اختلافیبلدی.
بو اختلاف ساویت قاپریقلاردا اینگلیز فرماندان ساویت آلمان
مانینا لاری قوروب پرو ایشلر بله مشغول بولغان 5 اینگلیز مهندس
نگ ک. ب. او. (چیکه) نامایدان «زیانچیلیق» ایله فارالاور
فماقا آلماسی سب بولمستور. اینگلتیره حکومتی بو ایشلر علاقدار
یوتون وثیقه لاری آیریم بر «اق کتاب» حالدا شر ایدی. (۴)
بولشهویکلر نیک بو مهندسلرنیک «زیانچیلیق» ایشلری، حقیق
غی ادعایه اینگلتیره حکومتینک قطعاً اینامایوتورغانلی بو کتاب
کی وثیقه لاردان آجیق کوردوبوب نورلدر. موسقواداعی اینگلیز
ایلیجیسی کیری جاقریب آلتغان. اینگلتیره حکومتی ساویت ماللار
رنیک اینگلتیره که کیریبیلیشی منع ایشکه حق فازاندی. حقی
سوروگی (مدنی) 17 نجی آپریلدا یشه در که ایکی تجارین
معاهده نامه سینی په گیلهمک خصوصتده، یوروتولوب تورغان مذاکره
لرنیک کیبیلیمک احتمالی ده سویلهمه کده درلور.

ساویت ایشلر ندمن خیردار آداملار نیک سویله ولورنه کور.
اینگلیز مهندسلرینی قاماش وه اونلارنی قارالاشنک حقیقی سینی
بولشهویکلر نیک بو مهندسلرنیک وکالت ایتدیکلری اینگلیز فرما
سیفا بولغان بویوک مقداردا (تخمیناً بر یاریم میلیون اینگلیز لیراسی)
قرضلار ندان بو یول بله قونولماق ایستهمه کلریدر. بولشهویکلر
بو مهندسلرینی عیبله حکم قیلاجاقلار وه اونلارنی بویوک مقداردا
تخمیناً اینگلیز فرماسیفا بولغان قرضلاری قادار، کهر وه قارشولوب
اینگلتیره که گیتشلهویکه راضی بولاجاقلار. بو ممکن میدر؟

— البته، ممکندر.

(۴) هر بر حکومت آیریم بر مسئله که عائد دیپلوماتیک وثیقه لاری قانده بر
رنگی کتاب، ملاقا کتاب، ساری کتاب ... شکلده نشر ایتور.

فرانسوز مهندسلری روسیه دمن کیری جاقریب اعاقدالار.

«ناک» گازتاسینک 9 نجی آپریل ساندا بیر که ن خیرینا قارل
عالمدا روسیه ده ایشلهب تورغان فرانسوز مهندسلر ندمن اون تورن
کیشی (باش مهندسلر) فرانسه نامایدان کیری جاقریب آلتاقدار
یوندان بر نیجه ییل اینگلتیری ساویت حکومتیله فرانسوز سیاه
چیلر ندمن مرکب بر جمعیت آراستدا ساویت آغیر ستاییمه یاردم
یریش اوستندا بر معاهده باغلاغان ایدی. ساویت حکومتی شرطنامه
بو نیجه نولاشی لازم بولغان آقچالارنی نولایالمانی قالغانی سینی
و فرانسوز جمعیتی بولشهویکلر نیک اینگلیز مهندسلر یکه قارش
قیلب تورغان معاملهنده ن هور کوب وثیقه ساویت روسیه که بولور
غان بو 14 باش مهندسینی جاقریب آلیشی موافق نایستور.

جیبه دایش «طبوعاتدا

«انقلاب» گازتاسی 31 نجی ساندا «آذربایجاندا عسکری

حیات» باشقانی یازبستدا، او یرده بو کون عسکری حیاتنک نه
حالدا ایکنه نلکینی تصویر ایشه ک ایچین حاضرغی «آذربایجان
دیوریزیسی قوماندیری (فرقه قوماندانی) غ. وزیروف ایله عینی
فرقه نیک سیاسی ایشلر باشلوغی ج. علییه قنیک بر ایلر کده پاکو
«قومونیت» گازتاسینک 23 نجی فورال 1933 ساندا «آذ
دیوریزیه قریل سرحدلر قاراولندا» دیب یازغان معلومالار ندان
توهنده کیلرینی نقل ایتهدر:

«... ده 1931 ده عسکر که آلمانلار نیک 41.5% ی قومونیت ایکن. 1932 ده
عسکر که آلمان باشلار نیک سیاسی بوتولای اوز که درمشدر، قومونیتلار نیک نستی
33.2% که باقتلاششدر.

دیوریزیونک قومونیت هیشتی 1931 ده 56.8% ایکن. 1932 ده 75.1%
بولمور. 1931 ده قومونیت فرقه سینه 1091 عسکر قبول قیلمغان ایکن. 1932 ده

